

**SESAMBUNGAN PARADHIGMATIK LAN SINTAGMATIKE TETEMBUKUNGAN SAJRONE TOTOHAN
ADU PITIK ING KECAMATAN KAUMAN KABUPATEN TULUNGAGUNG**

Danang Ragil Widyanarko

S-1 Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya
danangwidyanarko@mhs.unesa.ac.id

Drs. Sugeng Adipitoyo, M.Si

Dosen Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

ABSTRAK

Tetembungan minangka tembung kang nduweni teges tertamtu gumantung bidhange, kaya bidhang relasi sosial, pangupajiwa, tetanen, pendidikan lan sapanunggalé. Salah sawijiné yaiku tetembungan ing relasi sosial masyarakat Jawa kang kalebu tumindak durjana miligine totooan adu pitik. Tetembungan kasebut sabanjuré bakal digoleki sesambungan paradigmatik lan sintagmatike. Adhedhasar bab kasebut, undere panliten yaiku: (1) jinise sesambungan paradigmatike totooan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung lan (2) jinise sesambungan sintagmatike tetembungan sajrone totooan adu pitik Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Tujuwane panliten iki yaiku ngandharake lan njlentrehake sesambungan paradigmatike lan sintagmatike tetembungan sajrone totooan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung.

Panliten iki kalebu jinis panliten linguistik dheskriptif kang asipat linguistik sinkronis. Dhatane awujud tetembungan sajrone totooan adu pitik Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Banjur dhata kasebut digoleki jinis sesambungan paradigmatike. Sawise iku dijlentrehake kanthi jlentrehan perangane teges lan jlentrehan struktur batin kanggo nemtokake sesambungan sintagmatike. Asil panliten iki yaiku, tetembungan sajrone totooan adu pitik nduweni patang jinis sesambungan paradigmatik arupa hiponim, kohiponim, hipernim, lan kohipernime. Asil panliten iki uga nuduhake yen sesambungan sintagmatik nduweni rong sipat yaiku enkapsulatif lan dhistributif.

Tembung wigati: sesambungan paradigmatik, sesambungan sintagmatik, tetembungan ing totooan adu pitik.

PURWAKA

Isine bab I iki (1) landhesane panliten, (2) punjere lan underane panliten, (3) tujuwane panliten, (4) paedhahe panliten, (5) watesane panliten, lan (6) pajlentrehé tetembungan.

Landhesane Panliten

Tetembungan (*istilah*) ing masyarakat Jawa akeh digunakake sajrone cecaturan. Tetembungan kasebut digunakake kanggo ngandharake sawijiné bab ing bebrayan iki. Nalika nglakoni urip ing bebrayan manungsa dadi makluk sing ora bisa urip dhewe, tegese isih mbutuhake manungsa liyane. Ing bebrayan saben dina ora kabeh manungsa nglakoni tumindak kanthi apik kang trep tumrap susila, agama, lan ukum negara. Tumindak kasebut bisa wae kalebu tumindak durjana.

Panliten iki arep ngrembug bab tetembungan tumindak durjana totooan. Totooan yaiku nalika salah siji pawongan lan pawongan liyane nggawe janji yen sing menang oleh paweweh saka sing kalah, menang utawa kalah ora bisa di kira-kira amarga sipate totooan gumantung apik lan alane nasib, uga kaprigelane pawongan kasebut. Totooan ing bebrayan jaman saiki akeh banget wujudé. Totooan bisa diperang dadi papat yaiku totooan adu kewan, totooan angka, totooan kertu,

totooan dhadhu. Perangan kapisan yaiku totooan adu kewan uga maneka warna, ana adu pitik, adu balap doro, adu balap jaran, adu wedhus, adu jangkrik.

Adu pitik banget anggone narik kawigaten panliti amarga adu pitik minangka tradhisi ing bebrayan Jawa sing wiwit nalika jaman Majapahit. Nanging, adu pitik ing bebrayan jaman saiki ngrembaka dadi totooan. Kajaba kuwi sing wigati sajrone totooan adu pitik akeh tetembungan sing durung digunake lan dimangerteni kabeh masyarakat.

Tetembungan sajrone totooan adu pitik ing bebrayan akeh banget kayata ‘jiling, njalu, asor, apit, ganthol, unggul lan liya-liyane’. Tetembungan kasebut digunakake sajrone wong totooan adu pitik. Ora kabeh uwong mangerteni tetembungan kasebut, amarga tetembungan iku sengaja digawe sinandi. Tuladhane tetembungan ”asor” nduweni teges nalika pitik siji sing dianggep bakal kalah yen ditandhingake klawan mungsuhé amarga terus-terusan kenek jalu musuhé tanpa ana walesan, dene yen ing basastra ”asor” nduweni teges nistha utawa ora luhur. Pambada kasebut sing ndadekake tetembungan sajrone totooan adu pitik nduweni sipat mirungan lan manjila.

Adhedhasar andharan ing ndhuwur, mula panliti bakal ngandharake lan njlentrehake ngenani tetembungan

sajrone totohan adu pitik kanthi nggoleki sesambungan paradhigmatik lan sintagmatike. Panliten ngenani sesambungan sintagmatik lan paradhigmatik wis tau ana sadurunge, upamane panlitene Desiani (2016) ngenani “Sesambungan Paradhigmatik lan Sintagmatike Leksikon ing Dolanan”. Panliten iki nggunakake tintingan sing padha, nanging bakal nliti dhata-dhata tetembungan sajrone bidhang totohan adu pitik. Alasan milih topik iki amarga tetembungan sajrone totohan adu pitik nduweni tetembungan kang asipat mirunggan lan manjila, uga panliti nduweni kekarepan supaya masyarakat mangerteni tetembungan kasebut. Saliyane kuwi, panliten ngenani tetembungan sajrone totohan adu pitik durung tau ditindakake sadurunge.

Adhedhasar andharan kasebut, panliti uga bakal nggunakake teori semantik leksikal kanthi ancangan TFDM (teori fitur distingtif makna). Cara nggunakake teori iki yaiku kanthi ndeleng sipat sesambungan paradhigmatik lan sintagmatik kanggo njlentrehake tetembungan sajrone totohan adu pitik. Sesambungan paradhigmatik lan sintagmatik kasebut kalebu jinise relasi semantik leksikal lan gramatikal. Panliten iki dilaksanakake ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Panggon kasebut dipilih amarga totohan adu pitik banget ngrembaka lan dianggep tumindak sing wis lumrah sing ditindakake karo wong lanang ing dhaerah kasebut. Kamangka umume ing bebrayan jawa totohan adu pitik kalebu tumindak durjana.

Dhata ing panliten iki awujud tetembungan sajrone bidhang sosial. Dhata kasebut sumber saka tetembungan kang diucapake nalika ana totohan adu pitik ing kalangan adu pitik. Dene panggon panlitene ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Menawa dhata, sumber dhata, lan lokasi dhata kasebut digandheng, panliten iki ngenani “Tetembungan sajrone Totohan adu pitik ing Masyarakat Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung”.

Punjer lan Underane Panliten

Adhedhasar lelandhesane panliten ing ndhuwur, punjere panliten iki yaiku sesambungan paradhigmatik lan sintagmatik sajrone tetembungan ing totohan adu pitik. Saka punjer kasebut, underane panliten iki yaiku:

- 1) Apa wae jinise sipat sesambungan paradhigmatik tetembungan sajrone totohan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung? lan
- 2) Apa wae jinise sesambungan sintagmatik tetembungan sajrone totohan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung?

Tujuwane Panliten

Saka punjer lan underane panliten ing ndhuwur, tujuwan panliten iki yaiku kanggo ngandharake lan njlentrehake:

- 1) Jinise sipat sesambungan paradhigmatik tetembungan sajrone totohan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung, lan
- 2) Jinise sipat sesambungan sintagmatik tetembungan sajrone totohan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung.

Paedahe Panliten

Saka tujuwane panliten kasebut bisa nuwuhake paedah. Paedahe panliten iki diperang dadi loro yaiku paedah teoretis lan paedah praktis. Paedah teoretis lan paedah praktis kasebut bakal dicethakake ing ngisor iki.

Paedah Teoretis

Asil panliten iki bisa digunakake kanggo ngrembakake teori ngenani tetembungan ing bidhang leksikografi. Dene ing bidhang semantik bisa ngrembakake teori ngenani teges utawa makna ing relasi semantik mligine ngenani sesambungan paradhigmatik (leksikal) lan sesambungan sintagmatik (gramatikal). Sabanjure panliten iki bisa nambahi panliten sing wis ana ngenani paradhigmatik sintagmatike tetembungan.

Paedah Praktis

Asil panliten ngenani tetembungan sajrone totohan adu pitik sing ana ing bebrayan iki nduweni paedah praktis yaiku dikarepake bisa nambahi kawruh ngenani tetembungan-tetembungan sing ana ing bebrayan mligine ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Menawa wis dingerteni ngenani tetembungan-tetembungan sajrone totohan adu pitik ing bebrayan dikarepake bisa dadi arsip dhaerah ngenani tetembungan sajrone totohan adu pitik ing masyarakat.

Watesane Panliten

Supaya ora kliwat kaman utawa nyimpang anggane nliti saka underan sing wis ditemtokake, mula perlu ana wewatesan sajrone ngandharake lan njlentrehake panliten iki. Watesane panliten iki ana loro, yaiku:

- 1) Dhata ing panliten iki awujud tetembungan sajrone totohan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung lan
- 2) Tetembungan sajrone totohan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung kasebut dijlentrehake kanthi cara ndeleng sesambungan paradigmatik lan sintagmatike.

Panjentrehe Tetembungan

Tetembungan sing dianggo ing panliten iki ana loro. Andharan jangkepe ing ngisor iki.

- 1) Tetembungan. Tetembungan yaiku tembung utawa gabungan tembung sing nduweni makna sing wis tetep, trep, pesthi, cetha lan mantep, sarta digunakake sajrone bidang kegiatan ilmu tartamtu (Chaer, 2007: 19),
- 2) Pertimpangan sosial yaiku tumindak sing uwal saka norma-norma sosial lan pranatan sosial titikane yaiku anane tumindak *diasosiatif*. (Kartono, 2003:),
- 3) Totohan yaiku notohi kanthi senganja, notohake samubarang sing nduweni aji kanthi sadhar resiko lan pangira-ira sajrone kadadeyan tartamtu, adu, sayembara, lan kadadeyan-kadadeyan sing urung mesthi diweruhi asile. (Kartono, 2005: 58),
- 4) Sesambungan Paradigmatik yaiku sesambungan antarane perangan-perangan basa sajrone tataran tartamtu sing bisa diwolak-walik klawan unsur liyane. Sesambungan sing ana sajrone paradigmatik iki diarani sesambungan *in absentia*. (Kridalaksana, 2008: 86),
- 5) Sesambungan Sintagmatik yaiku sesambungan antarane perangan-perangan basa tartamtu sing wujud *linier* ing antarane unsur-unsur basa. Sesambungan sing ana sajrone sesambungan sintagmatik iki disebut sesambungan *in presetia*. (Kridalaksana, 2008: 86).

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Isine bab II iki ngenani (1) panliten ngenani sesambungan paradigmatik lan sintagmatik, sarta tetembungan ing totohan adu pitik, (2) konsep-konsep kanggo panliten iki, lan (3) teori kanggo panliten iki.

Panliten ngenani Sesambungan Paradigmatik lan Sintagmatik, sarta Tetembungan ing Totohan Adu Pitik

Panlitene Panliten ngenani tetembungan sajrone totohan adu pitik isih durung ana nanging cara njlentrehake kanthi ndeleng sipat paradigmatik lan sintagmatike tembung utawa leksikon iki wis tau ditliti. Upamane panliten sing dilaksanakake Desiani (2016), kanthi judhul “Sesambungan Paradigmatik lan Sintagmatike Leksikon ing Dolanan”. Panliten kasebut kalebu panliten sing saemper karo panliten iki amarga panliten kasebut ngandharake ngenani sesambungan paradigmatik lan sintagmatike leksikon ing dolanan. Panliten kasebut dilaksanakake ing Blitar.

Panliten liyane upamane panlitene Putra, (2016) kanthi judhul “Sesambungan Sintagmatik sajrone Jenenge Bocah ing Kecamatan Saradaan Kabupaten Madiun kang Lair Taun 2010-2015”. Sajrone panliten kasebut dhata-dhata jeneng bocah kasebut dijlentrehake

kanthi ndeleng sesambungan sintagmatike jeneng kasebut. Panliten kasebut luwih nengenake apa wae jinise sesambungan sintagmatik asipat enkapsulatif lan jinise sesambungan sintagmatik asipat dhistributif sajrone jeneng bocah. Panliten kasebut dilaksanakake ing Kecamatan Saradaan Kabupaten Madiun.

Saliyane iku Utami, (2013) nglaksanakake panliten kanthi judhul “Set lan Kolokasi sajrone Upacara Panggih Penganten ing Kecamatan Berbek Kabupaten Nganjuk”. Tujuwan saka panliten kasebut supaya dingerteni ngenani makna sajrone upacara panggih penganten ing Kecamatan Berbek Kabupaten Nganjuk. Panliten kasebut diandharake lan dijlentrehake kanthi ndeleng sesambungan sipat paradigmatik lan sintagmatike set lan kolokasi tembung. Panliten Utami iki mung winates sajrone upacara panggih penganten ing Kecamatan Berbek Kabupaten Nganjuk.

Panliten sing dilaksanakake dening Chamidah, (2015) kanthi judhul “Set lan Kolokasi ngenani Cacade Awak” uga meh padha karo panliten iki. Sing ditliti saka cacade awak yaiku set lan kolokasine lan ndeleng sesambungan paradigmatik lan sintagmatik sajrone objek kasebut. Nanging, panliten kasebut winates objek, yaiku basa sing ditliti mung basa sing dienggo cecaturan masyarakat ing Desa Candipari Kecamatan Porong.

Panliten-panliten sing wis disebutake ing ndhuwur meh padha karo panliten sing arep dilaksanakake iki, nanging panliten iki tetep nduweni pambada. Panliten sing dilaksakake dening Desiani (2016) dijlentrehake nggunakake sipat sesambungan paradigmatik lan sintagmatike kasebut kanthi nggunakake leksikon ing dolanan minangka objeke. Semono uga Solikha (2016), sing uga njentrehake kanthi cara sing padha nanging ing kene sing ditliti yaiku meronimi. Panliten sing dilaksanakake dening Putra (2016) njlentrehake sesambungan sintagmatike jeneng.

Panliten-panliten ing ndhuwur bisa nyengkuyung panliten ngenani “Tetembungan sajrone adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung” iki. Punjer panliten iki yaiku sesambungan paradigmatik lan sintagmatike tetembungan sajrone adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Anane panliten iki bisa dimangerteni tetembungan ing adu pitik lan bisa diweruhi jinise sipat sesambungan paradigmatike.

Panliten iki meh padha karo panliten-panliten kang wis disebutake ing ndhuwur, nanging isih tetep ana pambedane. Dideleng saka bidhange, panlitene Utami ngenani set lan kolokasi upacara panggih penganten meh padha karo panliten iki yaiku padha-padha ing bidhang upacara, nanging panliten iki ngandharake ngenani tetembungan sajrone adu pitik. Antarane panliten iki karo panlitene Setiawan padha-padha ngandharake lan

njlentrehake sipate sesambungan paradigmatik wae nanging topik lan objeke beda. Panliten iki topike ngenani tetembungan lan objeke adu pitik, yen Setiawan ngenani set lan objeke solah bawane tangan. Panliten iki karo panlitene Chamidah uga beda, bedane ana ing topike. Panliten iki ngandharake ngenani tetembungan, yen panlitene Chamidah ngandharake ngenani set lan kolokasi. Topik panlitene Desiani padha karo panlitene Putra lan Mu'afidah yaiku ngenani leksikon, mula topik panliten iku beda karo topike panliten iki. Sipat sesambungan panlitene Desiani lan Mu'afidah padha-padha ngandharake sesambungan paradigmatik lan sintagmatik, Putra mung ngandharake sipat sesambungan sintagmatik. Nanging panliten iki ngandharake sipat sesambungan paradigmatik lan sintagmatik ing tetembungan totohan adu pitik.

Konsep-Konsep Kanggo Panliten Iki

Konsep-konsep sajrone panliten iki diperang dadi loro yaiku sesambungan paradigmatik, lan tetembungan sajrone adu pitik. Supaya luwih cetha konsep-konsep kasebut diandharake ing ngisor iki.

Konsep ngenani Sesambungan Paradigmatik lan Sintagmatik

Andharan ngenani sesambungan paradigmatik lan sintagmatik ateges panliti uga ngrembung ngenani wilayahe teges. Miturut Harimurti sajrone Chaer (2013: 110-111) wilayahe teges yaiku bageyan saka sistem semantik basa sing nggambarake bageyan saka bidhang kabudayan utawa kanyatan sing ana ing jagad tartamtu sing diandharake dening unsur leksikal sing nduweni sesambungan.

Tembung utawa unsur leksikal makna sesambungan ing sabidhang tartamtu cacah ora padha saka sabasa ing basa liyane. Andharan iki ana sambung rapete amarga sesambungan makna kasebut bisa dipengaruhi dening kamajuan lan kahanan budaya masyarakat basa ing dhaerah. Kayata tetembungan 'ibu', 'bapak', 'anak', 'pakdhe', 'budhe', 'mbah', 'misanan', lan 'sapanunggal'. Tetembungan-tetembungan kasebut kalebu tetembungan sing nduweni makna sing sesambungan. Tetembungan sing ana ing sawilayah teges bisa digolongake dadi loro, yaiku golongan kolokasi lan golongan set.

Kolokasi nuduhake sesambungan sintagmatik lan set anane sesambungan paradigmatik. Sesambungan paradigmatik lan sintagmatik iku kekarone ngrembug ngenani perangan-perangan tataran basa tartamtu. Bedane sesambungan paradigmatik njlentrehake perangan basa tartamtu sing nduweni sipat in absensia. Yen ing sesambungan sintagmatik njlentrehake perangan basa tartamtu sing nduweni sipat in presentia.

Sesambungan Paradigmatik

Sesambungan paradigmatik yaiku sesambungan sing *berdimensi vertikal*, sesambungan antarane perangan basa sajrone pocapan. Perangan basa iki sing ana sajrone pocapan lan perangan basa sing ora ana sajrone pocapan. Perangan basa sing ora ana sajrone pocapan minangka perangan sing 'diasosiasekake'. Sesambungan kasebut bisa diarani relasi in absentia. Andharan ing kasebut kaya sing diandharake dening Oka lan Soeparno (1994:77).

Miturut Rahyono (2012:87) sesambungan paradigmatik yaiku sesambungan antarane leksikal sing bisa ngganteni unsur siji lan sijine minangka konstituen struktur ing panggon sing padha sajrone struktur. Yen miturut Kridalaksana (2008:86) sesambungan paradigmatik yaiku sesambungan antarane sawijine unsur sing bisa diwolak-walik sajrone tingkatan tartamtu. Sausser (sajrone Kurshatanti 2005:203) uga ngandharake bab sing meh padha, miturut sesambungan paradigmatik yaiku sesambungan antarane unsur-unsur sing ana sajrone tuturan lan nduweni gegayutan. Sesambungan paradigmatik bisa diweruhi kanthi cara nyulihi utawa komutasi.

Saka andharan para tokoh basa kasebut, bisa dimangerteni menawa sesambungan paradigmatik yaiku sesambungan sing ana antarane unsur sajrone tataran tartamtu sing bisa diwolak-walik. Bab sing bisa diwolak-walik kasebut yaiku perangan basa marang perang sing ana sanjabane. Sajrone sesambungan paradigmatik iki nduweni jinis lan sipat. Sabanjure bakal diandharake ngenani jinis sesambungan sing ana sajrone sesambungan paradigmatik.

Jinise Sesambungan Paradigmatik ing Tetembungan sajrone Totohan Adu Pitik

Sesambungan paradigmatik dipantha dadi loro yaiku idhentitas lan inklusi, eksklusi lan oposisi. Kaya sing diadharake dening Djajasudarma (2013: 112) perangan idhentitas lan inklusi dhewe diperang maneh dadi telu, yaiku hiponim. Meronim, lan sinonim. Adhedhasar andharan kasebut sesambungan paradigmatik sing ana ing kene yaiku hiponim. Miturut Oka lan Suparno (1994:247), ana rong komponen sajrone hiponim, yaiku kelas ndhuwur lan kelas ngisor. Kelas ndhuwur diarani hipernim kelas ngisor diarani kohiponim. Adharan ngenani komponen kasebut bakal diandharake ing ngisor iki.

Tegese Hiponim

Tembung utawa tetembungan digunakake kanthi mligi kanggo nuduhake aran, panggonan, utawa kadadeyan sing diwartakake. Panganggone tembung

nduweni makna sing jembar ing teges. Tembung-tembung sing dipilih diupayakake bisa dimangerteni dening panutur lan mitra tutur kanthi referen sing padha. Pamilihan tembung kasebut digunakake supaya ora ana teges liya ing mitra tutur.

Antarane tembung-tembung kasebut nduweni sesambungan yaiku hiponim lan hipernim. Hiponim yaiku sesambungan sawijine tembung saka tataran ngisor. Miturut Gudai (1989: 19) sesambungan hiponimi yaiku sesambungan antarane warga lan kelas utawa warga sing nyakup dadi siji. Chaer ngandharake anane tetembungan hiponimi uga meh padha karo meronimi. Bedane hiponim ngandharake makna tembung utawa tetebugan sing ana ing sawijine anggota saka tembung utawa tetembungan sing dadi hiponim kasebut.

Miturut Rahyono (2012: 145), hiponim yaiku sesambungan antar sing nuduhake sesambungan antara hierarki ndhuwur lan ngisor. Tembung ‘panganan’ kalebu superdinat sing nduweni ngisoran tembung liyane, yaiku tembung ‘panganan abot’ lan ‘panganan entheng’ sarta jinis-jinis panganan sing ana ing ngisor ‘panganan abot’ lan ‘panganan entheng’ iku mau. ‘Panganan abot’ lan ‘panganan entheng’ iku mau nduweni sesambungan kohiponim marang tembung ‘panganan’.

Kohiponim

Sesambungan antarane tembung siji lan kelas kang kalebu ing sajrone tembung liyane diarani sesambungan hiponim. Bisa dingerteni tembung “mawar” yaiku hiponim tumrap tembung “kembang”, utawa “mawar” yaiku anggota kelas “kembang”. Suwalike bisa diandharake yen “mawar” hiponim tumrap “kenanga”, lan “kamboja” hiponim tumrap “mlati”. Sesambungan ing antarane “mawar”, “mlati”, lan “kenanga” yaiku sesambungan antar anggota kelas, sesambungan kaya mangkono diarani sesambungan kohiponim. (Ko- saka *co-* tegese “bebarengan”). Mula “mawar”, “mlati”, lan “kamboja” yaiku kohiponim. (Gudai, 1989:19). Saka andharan kasebut bisa didudut yen kohiponim yaiku sesambungan ing antarane tembung-tembung kang dadi anggota hiponim kang maknane dicakup dening tembung liya.

Tegese Hipernim

Miturut Chaer, (2009: 100) yen hiponim lan hipernim nuduhake anane kelas ndhuwur lan kelas ngisor, anane teges sing ana sajrone tembung manggon ing sangisore teges sajrone tembung liya, amarga ana tembung sing dadi hipernim lan liyane minangka hiponim.

Hipernim nuduhake anane sesambungan antarane kelas sing tansaya mendhuwur. Sesambungan saka anggota-anggota hiponim kelawan hiponim iku

dhewe sing bisa diarani hipernim. Tuladhane kaya sesambungan anatarane tetebugan ‘mantu’, ‘maratuwa’, ‘ipe’, lan ‘prepean’ marang tetembungan ‘batih’ sing minangka bageyan sing luwih rowa. Yen sesambungan ‘batih’ marang ‘mantu’, ‘maratuwa’, ‘ipe’, lan ‘prepean’ diarani hiponim. Mula, sesambungan ‘mantu’, ‘maratuwa’, ‘ipe’, lan ‘prepean’ marang bateg iki sing diarani hipernim.

Kohipernim

Kohipernim yaiku tetembungan kanggo nyebutake sesambungan antarane kelas ndhuwur. Kaya dene pepanthane bangsa urip kang nduweni nyawa yaiku manungsa lan kewan. Manungsa bisa digolongake dadi lanang lan wadon. Dene kewan bisa digolongake dadi iwak, wedhus, sapi, jaran, lsp. Sesambungan antarane manungsa lan kewan kasebut diarani kohipernim amarga manungsa lan kewan minangka kelas ndhuwur saka penggolongan kang luwih cilik.

Sipate Sesambungan Paradigmatik ing Tetembungan

Sesambungan paradigmatic bisa ditegesi sesambungan antarane perangan sing ana sajrone sawijine pacaturan karo sing ora ana sajrone pacaturan kasebut, bisa uga diarani sesambungan *in absentia* (Djajasudarma, 2003:110). Teges liya paradigmatic yaiku sesambungan makna *ekspresi* saka struktur tartamtu.

1. Netep

Miturut Oka lan Suparno, (1994: 81) Distribusi iku sipate komplementer lan sipat paralel. Distribusi sing ora substitutif utawa distribusi komplementer minangka perangan-perangan basa sing sesambungane ora bisa nyulhi tembung liyane, nanging bisa njangkepi siji lan sijine. Andharan ing ndhuwur bisa tegesi

2. Ora Netep

Miturut Oka lan Suparno, (1994:81) Distribusi sing substitutif utawa paralel, yaiku perangan-perangan basa sing sesambungane iku bisa nyulhi antarane siji lan sijine, saengga nuduhake sipat sesambungan paradigmatic sing ora netep.

Sesambungan Sintagmatik

Wujud tandha basa bisa dijentrehake kanthi nintingi sesambungan *asosiatif*, yaiku sesambungan kang asipat paradigmatic lan sintagmatik (Saussure,1996:17). Sesambungan kang asipat sintagmatik yaiku sesambungan ing antarane perangan basa sajrone tataran *linier* utawa sejajar. Ateges sesambungan perangan basa kasebut ana ing sajrone tataran wicara, saora-orane bisa arupa frase lan ukara. Tuladhane ing frase, ‘manuk ngoceh’ lan ‘wedhus ngembek’. Frase kasebut antara

tembung siji lan sijine ana sambungane yaiku ‘manuk’ mesthi ‘ngoceh’ lan ‘wedhus’ mesthi ‘ngembek’. Sesambungan ing kasebut uwis ajeg, ora bisa dioahi maneh. Yen diowahi bakal ngowahi tegese. Tegese swarane ‘wedhus’ ora bisa ‘ngoceh’ lan ‘manuk’ ora bisa ‘ngembek’.

Panemune Sausure ing ndhuwur slaras karo panemune Kridalaksana. Miturut Kridalaksana (2008:223), sesambungan sintagmatik ngenani sesambungan *linier* antarane perangan-perangan basa sajrone tataran tartamtu. Tuladhane sesambungan antarane tembung dheweke, dolanan, lan bal. sesambungan kasebut diarani sesambungan *in presentia*.

Supriyarno uga nduweni panemu kang meh padha karo andharan ing ndhuwur. Miturut Supriyarno, sesambungan sintagmatik uga diarani *in presentia*, yaiku sesambungan antarane perangan-perangan kang ana sajrone pocapan kasebut kasusun kanthi urutan, sipate *linier*.

Djajasudarma uga nduweni panemu ngenani sesambungan sintagmatik. Sesambungan sintagmatik yaiku sesambungan antarane perangan sajrone sawijine pocapan, mula saka kuwi diarani sesambungan *in presentia* (Djajasudarma, 2013:110). Sesambungan iki asipat *horizontal* utawa *linier*, ora ana ing saben tataran basa, jalaran alesan teges (logika semantik).

Adhedhasar andharan ing ndhuwur bisa dimangerteni yen sesambungan sintagmatik minangka sesambungan ing antarane perangan basa kang asipat *linier* utawa *sejajar* lan sesambungan sintagmatik iki ana sajrone tetembungan minangka perangan saka panganggone teges.

Jinise Sesambungan Sintagmatik ing Tetembungan

Sesambungan sintagmatik minangka sesambungan ing antarane perangan basa kang asipat *linier* utawa *sejajar* lan sesambungan sintagmatik iki ana sajrone tetembungan minangka perangan saka panganggone teges. Supaya luwih cetha ngenani jinise sipat sesambungan sintagmatik, bisa dideleng andharan ing ngisor iki.

1). Dhistribusi

Konsep dhistribusi minangka konsep kang linuwih sajrone titingan struktural, jalaran saben-saben *klasifikasi* perangan basa iku adhedhasar konsep dhistribusi. Perera (2004:92) ngandharake yen makna struktural diwujudake sajrone sipate sesambungan sintagmatik perangan-perangan tembung kang mujudake ukara. Mula *klasifikasi* dhistribusi bisa digunakake kanggo ngandharake lan njlentrehake sipate sesambungan sintagmatik.

Saben perangan-perangan basa iku nduweni dhistribusi kang beda-beda. Miturut pamawase Oka lan Suparno (1994:81), dhistribusi iku bisa asipat *komplementer* lan *parallel*. Dhistribusi *komplementer* yaiku yen perangan-perangan basa kang sesambungan iku ora bisa nyilahi tembung liyane, nanging bisa njangkepi ing siji lan sijine. Dene dhistribusi *parallel* yaiku yen perangan-perangan basa kang sesambungan iku bisa nyulahi ing antarane siji lan sijine. Dhistribusi iki padha kaya kang dijlentrehake Lyons (1955:70-71) ngenani sipate dhistribusi yaiku dhistribusi *komplementer* lan dhistribusi *ekuivalen*. Arane dhistribusi *ekuivalen* padha karo dhistribusi *parallel*.

Saliyane iku, Lyons (1955:73) uga ngandharake yen saben-saben perangan basa nduweni *fungsi kontrasif* utawa *kombinatorial*, saengga luwih cethane yen ana rong perangan basa ora kontras, jalaran ana perangan saka basa kasebut kang padha dhistribusine. Mula perangan basa kang ana ing sajrone wilayah tartamtu, nanging ora kontras antarane siji lan sijine diarani *variasi bebas*. Sabanjure Lyons ngandharake yen *variasi bebas* ing fonologi lan semantik minangka *variasi bebas* (*ekuivalensi fungsi* sajrone konteks) lan *ekuivalensi* dhistribusi (ana ing deretan konteks kang padha).

2). Enkapsulasi

Enkapsulasi yaiku komponen makna saka *modifikasi* sintagmatik. Lyons (1977:262) ngandharake yen *modifikasi* sintagmatik iku saka tembung kang luwih umum utawa kanthi nggunakake tembung tunggal kang luwih mligi. Tuladhane tembung ‘mlarat’ kang tegese ‘wong kang bondha donyane ora akeh’ minangka sintagma saka [+manungsa] lan [-bandha]. Sabanjure ing babagan liya ing salah sawijine basa kang nggunakake tembung tunggal kang dikira-kira nduweni teges kang padha. Upamane tembung kriya ‘nyakot’ lan ‘ndilat’. Tembung ‘nyakot’ iku mesthi nganggo untu lan ‘ndilat’ iku mesthi nganggo ilat.

Adhedhasar andharan ing ndhuwur bisa dingerteni komponen tembung saka komponen *modifikasi* sintagmatik minangka enkapsulasi. Mula enkapsulasi rasa ‘untu’ mesthi sesambungan karo ‘nyakot’ jalaran nyakot iku nganggo ‘untu’ lan enkapsulasi rasa ‘ilat’ sesambungan karo ‘ndilat’ jalaran ‘ndilat’ iku nganggo ‘ilat’.

Tegese Tetembungan sajrone Totohan Adu Pitik

Tetembungan ngandharake sawijine makna konsep, proses, kahanan, utawa sipat khas ing bidhang tertamtu (Panitia Pengembangan Bahasa Indonesia, Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa, 1975:9). Tetembungan tegese nduweni tujuwan ngandharake bab tertamtu gumantung bidhange. Bidhang tertamtu kasebut

ing antarane ana bidhang ilmu basa utawa kasusastran, *psikologi*, pendhidhikan, agama, kesenian, ekonomi, sosiologi, pertanian, kedokteran, lan sapanunggalane. Panliten ngenani tetembungan totohan adu pitik ing basa Jawa durung tau diteliti, anane mung panliten ngenani leksikon.

Teori sajrone bidhang tetembungan dhewe ing basa Indonesia uga isih akeh kekurangane, apa maneh yen dibandhingake karo basa-basa mapan ing negara-negara sing wis maju. Dhasar kekurangan-kekurangane iku amarga (1) winatese cacah lan jinise tetembungan, ing antarane arupa tetembungan umum lan tetembungan mligi, (2) kurange wadah lan daya ucap ngenani tetembungan, (3) lajer kang dadi punjere isih durung pesthi, (4) tetembungan-tetembungan sing wis lajer durung ngrembaka ing masyarakat, lan (5) maneka warna sikap sarta tumindak panganggo basa Indonesia tumrap tetembungan ing basa Indonesia. (Oka lan Muslich, 2010:95)

Miturut Chaer, 2007:88) tetembungan yaiku tembung lan klompok tembung kang tegese wis pesthi, sarta mung digunakake ing bidhang ilmu utawa kagiyatan tertamtu. Tetembungan ora bisa kawangun tanpa sebab kaya dene tembung. Tetembungan kudu kawujud kanthi sadhar dening para ahli ing bidhange dhewe-dhewe, amarga dheweke (para ahli iku) kang ngerti ngenani konsep-konsep keilmuan kang ana ing bidhange dhewe-dhewe.

Panitia Pengembangan Bahasa Indonesia, Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa (sajrone Oka lan Muslich 2010:92) ngandharake tetembungan yaiku tembung utawa gabungan tembung kang kanthi tliti ngandharake sawijine makna konsep, proses, kahanan, utawa sipat kang khas sajrone bidhang tertamtu. Tuladhane yaiku sikap, analisis, slaras, tuntas, tindak lanjut, ulang-alik, lan bebas konteks.

Adhedhasar panemune para ahli ing ndhuwur, tetembungan sajrone totohan adu pitik yaiku tembung, klompok tembung, lan frase kang nduweni teges pesthi kang ana sajrone totohan adu pitik. Tujuwan utamane pamujudan tetembungan yaiku aweh makna utawa konsep kang pas ing tembung utawa gabungan kang didadekake tetembungan iku.

Oka lan Muslich (2010:93-94) merang tetembungan dadi loro, yaiku tetembungan mligi lan tetembungan umum. Andharan kang luwih cetha kaya mangkene: (1) tetembungan mligi yaiku tetembungan kang dienggo ing sawijine bidhang ilmu lan teknologi tertamtu. Tetembungan-tetembungan kang mligi kudu dienggo ing bidhang buku pasinaon saka jenjang pendhidhikan sing luwih dhuwur; (2) tetembungan umum yaiku tetembungane minangka unsur basa umum.

Tetembungan umum iki sacara umum dienggo sajrone manekawerna bidhang panguripan.

Jinise Tetembungan sajrone Totohan Adu Pitik

Tetembungan nduweni titikan, (1) sipate monosemantis, yaiku sesambungan antarane wujud karo makna manggon sagaris lurus, (2) makna sawijine tetembungan mung bisa diganti karo definisi kang bisa digunakake ing bidhang ilmu lan kang nggunakake teknologi, (3) tetembungan kudu digunakake kanthi bebas konteks, (4) makna tetembungan asipat universal, lan (5) tetembungan umume saka golongan tembung aran, tembung kriya, lan tembung kahanan. Limang titikan iku kanggo mbedakake tetembungan supaya ora ana tembung utawa gabungan tembung kang ora klebu tetembungan.

Adhedhasar andharan ing ndhuwur bisa didudut yen tetembungan sajrone totohan adu pitik bisa diperang adhedhasar bidhange. Kanggo mujudake tetembungan sing pener lan trep karo kaidah bisa dideleng saka titikane tetembungan. Tetembungan kasebut dijlentrehake kaya dene andharane Oka lan Muslich kang mbedakake tetembungan adhedhasar bidhang tertamtu ing jlentrehan sesambungan paradigmatik.

Pamernan Tetembungan sajrone Totohan Adu Pitik

Adhedhasar jinise tetembungan ing ndhuwur, tetembungan sajrone panliten iki klebu jinis tetembungan mirungan lan manjila sajrone totohan adu pitik amarga tetembungan iki dhasare dijupuk saka panutur asli basa panggon tetembungan iku digunakake yaiku ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Tetembungan sajrone totohan adu pitik diklompokake dadi telung golongan yaiku golongan titisiyaga, titilaksana, lan titipurna.

Teori kanggo Njlentrehake Panliten Iki

Teori sing bakal digunakake kanggo ngandharake jlentrehan ngenani tetembungan totohan adu pitik sajrone panliten iki yaiku nggunakake teori fitur dhistingtif. Teori fitur dhistingtif yaiku samubarang kang mbedakake antarane barang siji lan barang liyane. Teori fitur dhistingtif iki mengkone minangka lelandhesan kanggo ngonceki saben-saben dhata kang ana, kanthi nggunakake jlentrehan perangane teges utawa jlentrehan komponen makna *analisis komponen makna* lan jlentrehan struktur batin. Andharan luwih cethane ana ing ngisor iki.

Jlentrehan Struktur Batin

Jlentrehan struktur batin ngandharake makna sajrone tembung utawa tetembungan sing ora bisa owal saka andharan sesambungan makna tembung utawa

tetembungan sajrone ukara. Chomsky sajrone Gudai (1989:28-29) ngandharake yen jlentrehan struktur batin utawa *deep structure* yaiku kanggo ngandharake sesambungan makna sajrone tembung kang ora bisa uwal saka andharan sesambungan makna tembung ing sajrone ukara. Pamawase Chomsky kasebut slaras karo panemune Gudai (1989:28-29) kang ngandharake ngenani sesambungan makna leksikal lan makna gramatikal. Mula ana sesambungan karo andharan ngenani teori sintaksis lan semantik.

Panemune Gudai ing ndhuwur slaras karo panemune Kridalaksana (sajrone Oka lan Suparno, 1994:86) kang ngandharake yen struktur batin yaiku struktur kang dianggep dadi lelandhesane ukara utawa klompok tembung, kang ngandhut sakabehe *informasi* kang dibutuhake kanggo *interpretasi* sintaksis lan semantis ukara, lan kang ora nyata kanthi cara langsung saka *deret linier* ukara utawa klompok tembung kasebut.

Parera (2009:113) uga nduweni panemu yen *deep structure* utawa struktur batin minangka sakabehe guna gramatis lan sesambungan antarane perangan leksikal, kang bisa njlentrehake isine ukara kanthi semantis. Sajrone *deep structure* ditemokake 3 dhasar logika, yaiku: (1) pamerange kelas (leksikon), (2) pamerange sesambungan (sesambungan gramatikal antarane perangan-perangan saka leksikon), lan (3) pamerang sajrone guna.

Adhedhasar andharan para ahli basa ing ndhuwur bisa dingerteni yen jlentrehan struktur batin digunakake kanggo nuduhake sipate sesambungan sintagmatik. Sajrone jlentrehan struktur batin ana sesambungan antarane teori sintaksis lan semantik.

METHODENE PANLITEN

Jinise Panliten

Panliten kalebu panliten linguistik dheskriptif amarga sajrone panliten iki nliti sesambungan paradigmatik lan sintagmatike tetembungan bab totohan adu pitik kanthi apa anane ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Jinis panliten iki cundhuk karo andharane Pairin (2015) ngenani bab ragam basa kang uga kalebu jinis panliten linguistik.

Sipate Panliten

Panliten iki kalebu jinis panliten linguistik sinkronis amarga basa kang dienggo yaiku basa ing jaman saiki. Basa kang diteliti sajrone panliten iki yaiku basa kang dituturake dening panutur ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung ngenani totohan adu pitik.

Instrumen Panliten

Instrumen panliten iki kaperang dadi loro, yaiku nglumpukake dhata lan njlentrehake dhata. Nglumpukake dhata yaiku golek dhata tetembungan marang panutur kanthi nggunakake piranti kanggo nyatet kang arupa pulpen lan buku tulis, sarta piranti kanggo ngrekam swarane panutur kang arupa *handphone*. Dene nganalisis dhata yaiku njlentrehake lan ngandharake dhata nggunakake bagan, dhaftar, lan tabel.

Tatacara Nglumpukake Dhatane Panliten

Tatacara nglumpukake dhata ing panliten iki nggunakake metodhe semak lan metodhe cakap. Metodhe semak yaiku metodhe kang digunakake kanggo golek dhata kanthi cara nyemak panganggone basa (Mahsun, 2014:92). Metodhe semak bisa ditrapake kanthi saperangan teknik, yaiku teknik sadhap, teknik semak bebas libat cakap, lan teknik cathet. Andharan luwih cethane kaya mangkene (1) Teknik sadhap minangka teknik dhasar sajrone metodhe semak, amarga semak diwujudake kanthi cara nyadhap panganggone basa lan sawijine pawongan utawa pirang-pirang pawongan kang dadi narasumber (Mahsun, 2014:92); (2) Teknik semak bebas libat cakap yaiku panliti mung nyemak panganggone basa dening narasumber tanpa melu cecaturan; (3) Teknik cathet yaiku nyathet sakabehe wedharan nganggo piranti tulis banjur ditulis nggunakake lambang basa utawa aksara (Mahsun, 2014:131).

Luwih jangeke tatacarane nglumpukake dhata diandharake kanthi urutan yaiku (1) panliti niyapake pitakonan kang ana sesambungan karo tetembungan ing totohan adu pitik; (2) panliti nindakake wawancara banjur nyemak wangsulane para narasumber; (3) panliti nyathet tetembungan ing totohan adu pitik minangka dhata panliten; (4) lan dhata kang kasil diklumpukake diperang adhedhasar pamerange tetembungan ing totohan adu pitik.

Tatacara Njlentrehake Dhatane Panliten

Anggone njlentrehake dhata yaiku nggunakake jlentrehan perangan teges lan jlentrehan struktur batin. Dhatane yaiku arupa tetembungan-tetembungane totohan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Dhata kang arupa tetembungan-tetembungan sajrone sesambungan paradigmatik sabanjure dijlentrehake adhedhasar hiponim, kohiponim, hipernim, lan kohipernim. Dene dhata sintagmatik dijlentrehake kanthi njlentrehan perangan tegesne lan jlentrehan struktur batin, kang dhasare saka dhata paradigmatik.

Saliyane nggunakake perangan teges lan struktur batin, metodhe kang digunakake kanggo ngandharake lan njlentrehake jinise sipat sesambungan sintagmatik yaiku kanthi metodhe agih utawa metodhe dhistribusional.

Miturut Sudaryanto (1993:15) metodhe dhistribusional yaiku metodhe analisis dhata kang pirantine saka perangan basa iku dhewe dadi perangan kang nemtokake analisis. Metodhe dhistribusional kanggo mbuktekake jinise sipat sesambungan paradigmatik lan sintagmatike tetembungan sajrone totohan adu pitik.

Adhedhasar metodhe dhistribusional iku, teknik kang dianggep salaras lan bisa kanggo njlentrehake jinise sipat sesambungan sintagmatike tetembungan ing totohan adu pitik yaiku nggunakake teknik ganti. Teknik ganti yaiku teknik njlentrehake dhata kanthi cara ngganti unsur satuwan basa nggunakake unsur satuwan basa uga, yaiku unsur satuwan basa pangganti (Sudaryanto, 1993:48). Teknik ganti nggunakake tandha centhang ($\sqrt{}$) lan tandha (-). Tandha centhang ($\sqrt{}$) kanggo nuduhake yen tembung bisa ditampalan tandha (-) kanggo nuduhake yen tembung ora bisa ditampa ing sawijine klompok pamerang totohan adu pitik.

JLENTREHAN DHATA LAN DHISKUSI ASILE PANLITEN

Isine bab IV iki, yaiku (1) andharan lan jlentrehan dhata, lan (2) asil panliten lan dhiskusi asil panliten. Luwih cethane ana ing ngisor iki.

4.1 Andharan lan Jlentrehan Dhata

Andharan lan jlentrehan dhata panliten iki dipantha dadi loro, yaiku (1) jinise sesambungan paradigmatik ing tetembungan sajrone totohan adu pitik lan (2) jinise sesambungan sintagmatik ing tetembungan sajrone totohan adu pitik. Tetembungan kang ana ing totohan adu pitik diandharake lan dijlentrehake ing ngisor iki.

4.1.1 Sesambungan Paradigmatike Tetembungan sajrone Totohan adu pitik

Sesambungan paradigmatik nduweni rong perangan yaiku adhedhasar jinis lan sipate sesambungan kasebut. Jinise sesambungan paradigmatik ana papat, yaiku hiponim, kohiponim, hipernim, lan kohipernim. Dene sipate ana loro yaiku netep lan ora netep. Kekarone padha-padha nduweni sesambungan, amarga sadurunge nemokake sipat netep lan ora netepe, luwih dhisik digoleki jinise sesambungan paradigmatike. Patang jinis sesambungan paradigmatik iku nduweni titikan dhewe-dhewe.

4.1.1.1 Sesambungan Paradigmatike Tetembungan sajrone Totohan adu pitik kang Arupa Hiponim

Jinise sesambungan paradigmatik kang kapisan yaiku hiponim. Hiponime tetembungan ing totohan adu pitik bisa digoleki saka titikane hiponim yaiku sesambungan antarane klas ngisor marang klas ndhuwur

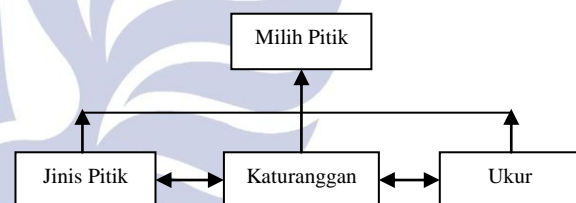
utawa sesambungan antarane makna mligi marang makna umume tetembungan kang sipate ora bisa diwolak-walik. Sipate hiponim kang ora bisa diwolak-walik ateges sesambungan antarane klas ngisor marang klas ndhuwur mau ora bisa yen diwalik saka klas ndhuwur marang klas ngisor, nanging kudu saka klas ngisor marang klas ndhuwur. Saengga sesambungan hiponim iki digambarake kanthi tandha panah mandhuwur (\uparrow).

1) Hiponim Tetembungan sajrone Titisiyaga

a. Hiponim Tetembungan sajrone Milih Pitik

Hiponim princen sajrone milih pitik tegese yaiku sesambungan antarane perangan milih pitik marang milih pitik dhewe. Saliyane iku hiponim princen sajrone milih pitik uga bisa diandharake sesambungan antarane peprincene bab totohan adu pitik marang milih pitik. Milih pitik dhewe tegese nemtokake pitik sing bakal dienggo totohan adu pitik, lan sing mungguhe pitike ora gampang kalah. Mula saka kuwi milih pitik kalebu ing bageyane titisiyaga sing kawitan. Milih pitik diperang dadi telu kanggo nglompok-nglompokake tetembungan-tetembungane milih pitik. Hiponim sajrone milih pitik bisa dideleng ing bagan ngisor iki

**Bagan 4.7
Hiponim Milih Pitik**

a) Bagan 4.7 ing ndhuwur nuduhake yen milih pitik diperang dadi telu, yaiku jinis pitik, katuranggan, lan ukur. Katelu perangan kasebut minangka dhasar kanggo nglompok-nglompokake tetembungan-tetembungan sajrone milih pitik. Saliyane iku, jinis pitik, katuranggan, lan ukur manggon ing sangisore milih pitik, saengga katelu perangan iku kalebu klas ngisor utawa subordinat. Dene milih pitik dhewe kalebu klas ndhuwur utawa subordinat amarga manggon ing sandhuwure jinis pitik, katuranggan, lan ukur. Sajrone bagan ing ndhuwur uga kawuwuhantandha panahe madhep mendhuwur kang ateges arahe saka ngisor nuju mendhuwur lan ora bisa diwolak-walik. Jlentrehan kasebut kalebu titikane hiponim. Mula saka kuwi bisa didudut yen jinis pitik, katuranggan, lan ukur minangka sesambungan hiponim marang milih pitik lan asipate searah saka ngisor mendhuwur kang ateges ora bisa diwolak-walik.

4.1.1.2 Sesambungan Paradigmatike Tetembungan sajrone Totohan adu pitik kang Arupa Kohiponim

Jinise sesambungan paradigmatik kang kapindho yaiku kohiponim. Kohiponime tetembungan ing totohan adu pitik bisa digoleki kanthi anane sesambungan saben anggota klase sing manggon ing sangisore superordinat sajrone totohan adu pitik. Sipate kohiponim iku wewalikan sing nduweni rong arah ngiwa nengen saengga sesambungan kohiponim iki digambarake kanthi tandha panah arah ngiwo nengen (\leftrightarrow).

1) Kohiponim Tetembungan sajrone Titisiyaga

a. Kohiponim Tetembungan sajrone Milih Pitik

Kohiponim tetembungane milih pitik bisa digoleki sesambunganane saben anggota klase sing manggon ing sangisore klas ndhuwur utawa superordinat. Adhedhasar bagan 4.7 bisa diweruhi yen milih pitik diperang dadi telu, yaiku jinis pitik, katuranggan, lan ukur. Telung perangan iki minangka peprincene totohan adu pitik kang kalebu ing milih pitik. Antarane telung peprincen iki diwenehi tandha panah ngiwa nengen (\leftrightarrow) kanggo nuduhake anane sesambungan kang arupa kohiponim, saliyané iku perangane iki kalebu klas ngisor saka milih pitik. Mula jinis pitik minangka kohiponime saka katuranggan, dene katuranggan kohiponim marang jinis pitik lan ukur, saengga ukur sesambungan kohiponim marang katuranggan. Sangisore telung peprincen iki sish ana tetembungan-tetembungan kang uga nduweni sesambungan kohiponim. Supaya luwih cetha bisa dideleng andharan lan jlentrehane ing ngisor iki..

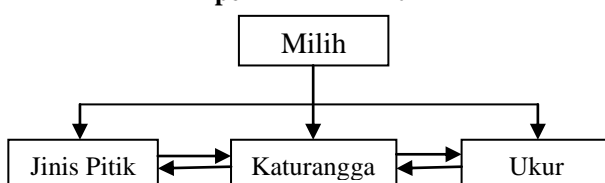
4.1.1.3 Sesambungan Paradigmatike Tetembungan sajrone Totohan adu pitik kang Arupa Hipernim

a. Hipernime Peprincen Milih Pitik

Hipernim princen sajrone milih pitik tegese yaiku sesambungan antarane milih pitik marang perangan kang luwih cilik saka nggawe utawa peprincene saka totohan adu pitik. Adhedhasar tatacarane, milih pitik diperang dadi telu yaiku jinis pitik, katuranggan, lan ukur. Telung perangan iki minangka peprincene saka totohan adu pitik kang manggon ing sangisore milih pitik. Kayadene titikane hipernim yaiku sesambungan antarane klas ndhuwur marang klas ngisor lan arahe mengisor, saengga njalari milih pitik minangka hipernime saka jinis pitik, katuranggan, lan ukur. Supaya luwih cetha bisa dideleng bagan ing ngisor iki.

Bagan 4.43

Hipernim Milih Pitik

Bagan 4.43 ing ndhuwur nuduhake anane sesambungan hipernim antarane milih pitik marang anggota klas sing manggon ing sangisore, yaiku jinis pitik, katuranggan, lan ukur. Milih pitik minangka klas ndhuwur utawa superordinat minangka hipernime saka klas ngisor utawa subordinat yaiku jinis pitik, katuranggan, lan ukur. Anane tandha panah mangisor (\downarrow) uga nuduhake yen antarane milih pitik marang perangan sangisore nduweni sesambungan hipernim. Saliyané iku uga kanggo nyethakake yen sesambungan hipernim mung saarah mangisor. Mula, bisa didudut yen sesambungan hipernim princen sajrone milih pitik kuwi sesambungan antarane milih pitik marang jinis pitik, katuranggan, lan ukur kang manggon ing sangisore. Hipernim princen kang kalebu bab milih pitik wis diandharake lan dijlentrehake. Sabanjure bakal diandharake lan dijlentrehake hipernime princen sajrone bab jinis pitik.

4.1.1.4 Sesambungan Paradigmatike Tetembungan sajrone Totohan adu pitik kang Arupa Kohipernim

Sesambungan paradigmatike ing totohan adu pitik kang arupa kohipernim bisa dideleng saka tegese yaiku anane sesambungan ing antarane tetembungan-tetembungane totohan adu pitik kang dadi perangane kang gedhe saka makna sing ana ing klas ndhuwur. Sing dimaksud perangan gedhe yaiku superordinat. Sesambungan iku dititiki kanthi anane tandha panah (\rightarrow).

1) Kohipernim Tetembungan sajrone Milih Pitik

Jinis sesambungan paradigmatik kang arupa kohipernim sajrone milih pitik bisa dititiki kanthi cara nggoleki perangan sing dadi superordinate, amarga sesambungan kohipernim nuduhake anane sesambungan antarane klas ngisor sing nduweni perangan maneh. Saliyané iku sesambungan kohipernim sipate searah mengiwa. Luwih cethane bisa dideleng ing bagan ngisor iki.

Adhedhasar bagan 4.42 ing ndhuwur bisa diweruhi sajrone milih pitik nduweni telung perangan yaiku jinis pitik, katuranggan lan ukur. Telung tata cara iki digunakake kanggo nggolongke-nggolongake tetembungane totohan adu pitik sing kalebu ing pepanthan milih pitik, saengga telung tata cara iku nduweni perangan luwih cilik maneh, tata cara iku bisa dadi superordinat saka perangan-perangane..

4.1.2 Sipate Sesambungan Sintagmatik Tetembungan sajrone Totohan adu pitik

Sesambungan sintagmatik yaiku sesambungan ing antarane satuwan basa kang asipat linier utawa saajar. Sipat-sipat sesambungan sintagmatik tetembungan sajrone totohan adu pitik ana loro, yaiku dhistributif lan enkapsulatif. Ana ing sesambungan sintagmatik tetembungan-tetembungan sajrone totohan adu pitik. Adhedhasar jinis sipat sesambungan sintagmatik, mula sipate sesambungan sintagmatik tetembungan sajrone totohan adu pitik diperang dadi loro yaiku (1) sipat enkapsulatif tetembungan sajrone totohan adu pitik lan (2) sipat dhistributif tetembungan sajrone totohan adu pitik. Kekarone sipat sesambungan sintagmatik kasebut dijlentrehake ing ngisor iki.

4.1.2.1 Sipate Sesambungan Sintagmatik

Tetembungan sajrone Totohan adu pitik kang Arupa Enkapsulatif

Sipate sesambungan sintagmatik enkapsulatif ing perangan titisiyaga bisa diweruhi adhedhasar tetembungan kang sipate netep sajrone sesambungan paradigmatik. Tegese, tetembungan-tetembungan kasebut mung ana ing sawijine perangan titisiyaga lan ora ana ing perangan titisiyaga liyane.

Fitur dhistingtif makna yaiku cara kanggo mbedakake tetembungan kanthi ndeleng saka jlentrehan-jlentrehane teges sing ana ing njerone tetembungan kasebut. Jlentrehane teges kasebut sing mengko bisa dadi titikan sing luwih mligi kanggo negesi tetembungan sing ana. Luwih cethane bisa dideleng jlentrehan makna ing ngisor iki.

Tabel 4.1

**Drajat Pepadhan lan Drajat Bebedan
Tetembungane Titisiyaga Bab totohan adu pitik kang
Asipat Netep**

No.	Perangan Teges Tetembungan	A	b	c	d	DP	DB
1.	Magon	+	-	-	-	25 %	75%
2.	Wiring kuning	+	-	-	-	25 %	75%
3.	Wiring abang	+	-	-	-	25 %	75%
4.	Wiring galih	+	-	-	-	25 %	75%

Katrangan :

- a. Totohan adu pitik
- b. Totohan adu jangkrik
- c. Totohan balap dara
- d. Totohan balap jaran

Adhedhasar tabel 4.4 ing ndhuwur bisa dimangerteni yen tetembungan sajrone titisiyaga bab totohan adu pitik kang asipat netep iku nduweni drajat pepadhan (DP) lan

drajat bebedan (DB) , yaiku DP 25% lan DB 75%. DP lan DB kasebut diweruhi kanthi cara ngitung persentasene tandha tambah (+) lan tandha kurang (-). Tandha tambah (+) nuduhake yen tetembungane ana ing perangan teges tartamtu. Dene tandha kurang (-) nuduhake yen tetembungane ora ana ing perangan teges tartamtu. Carane ngitung persentase DP yaiku cacah tandha tambah (+) dibagi cacah perangan teges banjur diping 100%. Dene ngitung persentase DB yaiku cacah tandha kurang (-) dibagi cacah perangan teges banjur diping 100%. Cacah perangan teges ing tabel ing ndhuwur ana papat yaiku totohan adu pitik, totohan adu jangkrik, totohan balap dara, totohan balap jaran. Patang perangane teges kasebut minangka fitur dhistingtif utawa fitur pambada kanggo mbedakake tetembungan-tetembungan sajrone titisiyaga bab totohan adu pitik. Adhedhasar tabel ing ndhuwur bisa diweruhi yen tetembungan-tetembungan sajrone titisiyaga totohan adu pitik manggon ing perangan dhewe-dhewe. Mula, tetembungan kasebut diarani tetembungan asli, ateges tetembungane ana ing perangan dhewe-dhewe, ora bisa diganti karo tetembungan liyane.

Saka jlentrehan kasebut, banjur tetembungan kang asipat netep bisa ditegesi. Dene tegese tetembungan sajrone titilasiyaga bab adu pitik kasebut dijlentrehake ing ngisor iki.

(1) Magon

Magon yaiku tetembungan sajrone bidhang durjana wong Jawa subbidhang totohan adu pitik, kang kalebu pepanthan titilaksana minangka bageyan milih pitik lan princen jinis pitik , magon minangka salah siji jinis pitik asale saka campuran dhaerah Birma lan saigon sing dienggo totohan adu pitik.

(2) Wiring kuning

Wiring kuning yaiku tetembungan sajrone bidhang durjana wong Jawa subbidhang totohan adu pitik, kang kalebu pepanthan titilaksana minangka bageyan milih pitik lan princen katuranggane pitik , wiring kuning minangka salah siji ules/ rupa pitik.

(3) Wiring abang

Wiring abang yaiku tetembungan sajrone bidhang durjana wong Jawa subbidhang totohan adu pitik, kang kalebu pepanthan titilaksana minangka bageyan milih pitik lan princen katuranggane pitik , wiring abang minangka salah siji ules/ rupa pitik.

(4) Wiring galih

Wiring galih yaiku tetembungan sajrone bidhang durjana wong Jawa subbidhang totohan adu pitik, kang kalebu pepanthan titilaksana minangka bageyan milih pitik lan princen katuranggane pitik , wiring galih minangka salah siji ules/ rupa pitik

4.1.1.6 Sesambungan Semantis Sintagmatik kang Arupa Ora Netep

Sipate sesambungan semantis paradhigmatik kang kapindho yaiku sesambungan semantis paradhigmatik kang asipat ora netep. Tetembungan sajrone bidhang tartamtu kang nduweni sesambungan semantis paradhigmatik kang ora netep iku nuduhake yen tetembungan kasebut dudu tetembungan asli saka bidhang tartamtu, saliyané iku, tetembungan iki bisa nyulhi tetembungan liyané. Sesambungan semantis paradhigmatik kang asipat ora netep sajrone tetembungan bab totohan adu ana sesambungane utawa ana tetembungan padha-padha manggon ing tatalakune totohan kewan Tetembungan sing asipat ora netep manggon ing bab totohan adu pitik lan bab liyané. Luwih gamblange ngenani babagan kasebut ana ing ngisor iki.

Tabel 4.3
Draja Pepadhan lan Draja Bebedan Tetembungan Bab Totohan Adu pitik Asipat Ora Netep

No.	Perangan teges	A	b	c	d	E	DP	DB
	Tetembungan							
1)	mbangkok	+	-	-	-	+	40%	60%
2)	birma	+	-	-	-	+	40%	60%
3)	pakoi	+	-	-	-	+	40%	60%
4)	pama	+	+	-	-	+	60%	40%

Katrangan:

- Totohan kewan
- Totohan angka
- Totohan kertu
- Totohan dhadhu
- Sanjabane bidhang totohan

Saka tabel 4.3 ing ndhuwur bisa dingerteni yen tetembungan kang asipat ora netep sajrone titisiyaga, titilaksana lan titipurnane bab totohan adupitik iku ana pitungpuluh wolu. Jlentrehane fitur pambada ing ndhuwur, banjur tetembungan kang asipat ora netep kasebut bisa ditegesi. Dene teges sajrone tetembungan totohan adu pitik dijlentrehake ing ngisor iki.

(1) Bangkok

bangkok yaiku tetembungan sajrone bidhang durjana wong Jawa subbidhang totohan adu pitik, kang kalebu pepanthan titilaksana minangka bageyan milih pitik lan princen jinis pitik, mbangkok minangka salah siji jinis pitik asale saka dhaerah Bangkok sing dienggo totohan adu pitik, tetembungan iki uga ana ing bidhang liyané nduweni draja pepadhan (dp 40% lan db 60%).

(2) Birma

Birma yaiku tetembungan sajrone bidhang durjana wong Jawa subbidhang totohan adu pitik, kang kalebu pepanthan titilaksana minangka bageyan milih pitik lan princen jinis pitik, birma minangka salah siji jinis pitik asale saka Birma sing dienggo totohan adu pitik. tetembungan iki uga ana ing bidhang liyané nduweni draja pepadhan (dp 40% lan db 60%)

(3) Pakoi

Pakoi yaiku tetembungan sajrone bidhang durjana wong Jawa subbidhang totohan adu pitik, kang kalebu pepanthan titilaksana minangka bageyan milih pitik lan princen jinis pitik, pakoi minangka salah siji jinis pitik sing dienggo totohan adu pitik. tetembungan iki uga ana ing bidhang liyané nduweni draja pepadhan (dp 40% lan db 60%)

(4) Pama

Pama yaiku tetembungan sajrone bidhang durjana wong Jawa subbidhang totohan adu pitik, kang kalebu pepanthan titilaksana minangka bageyan milih pitik lan princen jinis pitik, pama minangka salah siji jinis pitik sing dienggo totohan adu pitik tetembungan iki uga ana ing bidhang liyané nduweni draja pepadhan (dp 40% lan db 60%).

4.1.2.1 Sipate Sesambungan Sintagmatik Tetembungan sajrone Totohan Adu Pitik kang Arupa Enkapsulatif

Sesambungan sintagmatik kang asipat enkapsulatif yaiku komponen kang ana sajrone tetembungan saka komponen modifikasi sintagmatik. Asil analisis sipate sesambungan paradhigmatik sadurunge, ana kang sipate netep kang ateges tetembungane ora bisa disulhi utawa mung ana ing sapanggonan. Mula tetembungan netep iku ing sesambungan sintagmatik bisa asipat enkapsulatif. Tetembungan sajrone totohan adu pitik kang asipat enkapsulatif bakal diandharake jangkep wiwit saka titisiyaga, titilaksana, lan titipurna Luwih cethane bisa dideleng ing andharan ngisor iki.

1) Enkasulapsine Tetembungan Titi Siyaga sajrone Totohan Adu Pitik

Sipate sesambungan sintagmatik enkapsulatif ing perangan titisiyaga bisa diweruhi adhedhasar tetembungan kang sipate netep sajrone sesambungan paradhigmatik. Tegese, tetembungan-tetembungan kasebut mung ana ing sawijine perangan titisiyaga lan ora ana ing perangan titisiyaga totohan kewan liyané. Tetembungan-tetembungane titisiyaga sing asipat netep bakal disebutake lumantar dhaftar ing ngisor. Luwih cethane, bisa dideleng tabel ing ngisor iki.

Tabel 4.4

**Tetembungan Titi Siyaga sajrone Totohan Adu Pitik
kang Asipat Enkasulapsi**

N O	TETEMBUNGAN	BEDANE TETEMBUNGAN				TIPE MAKNA
		Totohan adu pitik	Totohan adu jangkrik	Totohan balap jaran	Totohan balap dara	
1.	Magon	√	X	X	x	Jinise pitik
2.	Wiring kuning	√	X	X	x	Ulese pitik
3.	Wiring abang	√	X	X	x	Ulese pitik
4.	Wiring galih	√	X	X	x	Ulese pitik
5.	Klawu bedhes	√	X	X	x	Ulese pitik

Tabel iki nuduhake tetembungan sajrone totohan adu pitik kang asipat enkapsulatif dibedakake adhedhasar jinise totohan kewan yaiku totohan adu pitik, totohan adu jangkrik, totohan balap dara, totohan balap jaran. Tetembungane cacahé suwidak papat kang asipat enkapsulatif ing ndhuwur minangka enkapsulatore. Tandha centhang sajrone tabel ing ndhuwur nuduhake yen tetembungane bisa ditampa. Saben tetembungan mung ana ing titisiyagane totohan adu pitik, amarga nuduhake yen enkapsulator lan enkapsulasine iku ora bisa disubstitusi. Yen salah sijine diganti tetembungane ora bisa ditampa. Mula saka kuwi, tetembungan kang ora bisa ditampa diwenehi tandha silang.

2) Enkasulapsine Tetembungan Titi Laksana sajrone Totohan Adu Pitik

Sipate sesambungan sintagmatik enkapsulatif ing perangane titilaksanane totohan adu pitik bisa diweruhi adhedhasar tetembungan kang sipate netep sajrone sesambungan paradigmatike. Tegese, tetembungan-tetembungan kasebut mung ana ing sawijine perangane laksanane totohan adu pitik lan ora ana ing totohan kewan liyane. Tetembungan-tetembungane titisiyaga sing asipat netep bakal disebutake lumantar dhaftar ing ngisor. Luwih cethane, bisa dideleng tabel ing ngisor iki.

Tabel 4.5

**Enkasulaptife Tetembungan Titi Laksana
Sajrone Tetembungan Totohan Adu Pitik**

NO.	TETEMBUNGAN	BEDANE TETEMBUNGAN				TIPE MAKNA
		Totohan adu pitik	Totohan adu jangkrik	Totohan balap jaran	Totohan balap dara	
1.	sikil ireng gangsal	√	X	x	x	Pitungan rupane sikil
2.	sikil putih pitu	√	X	x	x	Pitungan rupane sikil
3.	lurik ireng lima	√	X	x	x	Pitungan rupane sikil
4.	sikil ijo lumut gangsal	√	X	x	x	Pitungan rupane sikil

Tabel 4.5 nuduhake tetembungan sajrone totohan adu pitik kang asipat enkapsulatif dibedakake adhedhasar jinise totohan kewan. Tetembungane cacahé patangpuluh enem kang asipat enkapsulatif ing ndhuwur minangka enkapsulatore. Tandha centhang sajrone tabel ing ndhuwur nuduhake yen tetembungane bisa ditampa. Saben tetembungan mung ana ing titi laksanane totohan adu pitik, amarga nuduhake yen enkapsulator lan enkapsulasine iku ora bisa disubstitusi. Yen salah sijine diganti tetembungane ora bisa ditampa. Mula saka kuwi, tetembungan kang ora bisa ditampa diwenehi tandha silang.

Sesambungan semantik paradigmatik sajrone bab totohan adu pitik kang asipat netep wis dijlentrehake. Sabanjure dijlentrehake sesambungan semantis paradigmatik kang asipat ora netep ing ngisor iki.

4.1.2.2 Sesambungan Semantis Sintagmatik sajrone tetembungan Bab Totohan Adu Pitik kang Arupa Dhistributif

Jinise sesambungan semantis sintagmatik kang kaping pindho yaiku dhistributif. Dhistributif sajrone tetembungan bab totohan adu pitik bisa diweruhi saka tetembungan-tetembungan bab totohan adu pitik kang asipat ora netep ing sesambungan semantis paradigmatik. Tetembungan kang asipat ora netep kasebut ora mung ana ing sawijine perangan, nanging bisa kasebar ing pira-pira perangan. Dadi tetembungan kang asipat dhistributif iki bisa nyulhi tetembungan ing perangan liyane. Mula saka iku, dhasar kang dienggo

nggoleki perangan dhistributif iki yaiku asil persentase drajat pepadhane tetembungan kang asipat ora netep.

Carane nggoleki perangan dhistributif iki kanthi rumus $M+1SD \leq x$ kanggo nggoleki perangan dhuwur, lan $x < M-1SD$ kanggo nggoleki perangan endhek. Saka rumus kasebut diweruhi yen perangan dhistributif dhuwur iku nduweni persentase luwih utawa padha karo 80%, dene dhistributif endhek nduweni persentase kurang saka 60%. Saka andharan kasebut bisa diweruhi yen dhistributif bisa nduweni rong perangan dhuwur lan endhek. Andharan kang luwih jangkep ana ing ngisor iki

Tabel 4. 6
Dhistributife Tetembungan sajrone
Tetembungan Totohan Adu Pitik

NO	TETEMBUNGA	BEDANE TETEMBUNGAN					TIPE MAKNA
		Totohan kewan	Totohan angka	Totohan kertu	Totohan dhadhu	Sanjabane adu pitik	
1.	Mbangkok	√	x	X	x	√	Jinise pitik
2.	Birma	√	x	X	x	√	Jinise pitik
3.	Pakoi	√	x	x	x	√	Jinise pitik
4.	Pama	√	√	x	x	√	Jinise pitik

Ing table iki wis diandharake tetembungan sajrone totohan adu pitik kang asipat dhistributif uga tipe maknane kanthi cara nitiki saka fitur dhistingtif yaiku totohan kewan, totohan angka, totohan kertu, totohan dhadhu lan sajabane bidhang totohan. Ing ngisor iki diandharake rong perangan dhistributif, yaiku (1) dhistributif dhuwur lan (2) dhistributif endhek.

1. Dhistributif Dhuwur

Dhistributif dhuwur yaiku perangan dhistributif kang persentase drajad pepadhane iku akeh, yaiku luwih utawa padha karo 80% ($\geq 80\%$). Diarani dhistributif dhuwur amarga tetembungane nyebar ing luwih saka sabidhang, dadi tetembungan kang ana ing perangan teges iku luwih akeh. Tetembungan sajrone totohan adu pitik nduweni sesambungan dhistributif dhuwur yaiku, Kalah gandheng, rongatus, telungatus, limangatus, pitongatus, Sewu, sewu limangatus, rongewu kang nduweni drajat pepadhan sing padha 100% dene kalah gedhi nduweni drajad pepadhan 80%.

2. Dhistributif Endhek

Dhistributif endhek yaiku perangan dhistributif kang persentase drajad pepadhane iku sithik, yaiku kurang saka utawa padha karo 60% ($\leq 60\%$). Diarani dhistributif sithik amarga tetembungane ora sepira nyebar ing bidhang totohan lan bidhang litane, dadi tetembungan kang ana ing perangan teges iku mung sithik. Tetembungan sajrone bab totohan adu pitik kang nduweni sesambungan dhistributif endhek yaiku, pama, putih, pupu, gulu, suwiwi, kuku, driji, katul, kangkong, jagung, bathok, ember, spon, kurungan, umbaran, wedhi, pangkringan, pileg, ngebleki, banyu, ngadeg, kepala, ngadeg, lombok, bolah. Tetembungan kasebut nduweni drajat pepadhan 60%, lan tetembungan sing nduweni drajad pepadhan 40% yaiku mbangkok, birma, pakoi, bahu, gembel, sentrat, karak, beras abang, godhong kates, cepuk, banyu, trap, bubul, maniken, cacingen, kuning, dikoroki, dikileni, ember, spon, korok, ngalung, mranggal, nyucuk, ndlusup, badhan, tenggok, asor, unggul, ringgit, bongkar pasar, ngalung, kunir, kencur, gingseng, endhog, madu, parut, gombal, betadhin, ampisilin, pilkita, supertetra, dom jait.

Asil Panliten lan Dhiskusi Asil Panliten

Asil panliten diandharake adhedhasar andharan lan jlentrehane dhata ngenani sesambungan paradigmatik lan sintagmatik tetembungan sajrone totohan adu pitik. Adhedhasar andharan lan jlentrehan kasebut bisa dingerteni yen tetembungan sajrone totohan adu pitik diklompokake dadi telung pepanthan adhedhasar tataurut adicrane totohan adupitik. Telung pepanthane totohan adu pitik yaiku titisiyaga, titilaksana, lan titipurna. Saben pepanthane nduweni tatacara lan tetembungan manggon ing princene tatacara kang dilaksanakake sajrone totohan adu pitik. Banjur tetembungan sajrone totohan adu pitik kasebut digoleki sipat sesambungan paradigmatik lan sintagmatik. Tetembungane luwih dhisik digoleki jinis sesambungan paradigmatik, yaiku hipernim, kohipernim, hiponim, lan kohiponim saengga bakal diweruhisipate sesambungan paradigmatik yaiku netep lan ora netepe. Sarta sipate sesambungan sintagmatik yaiku enkapsulatif lan dhistributif.

Tetembungan sajrone totohan adu pitik ing kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung diklompokake dadi telung pepanthan adhedhasar tatacara totohan adu pitik yaiku titisiyaga, titilaksana, lan titipurna. Telung pepanthan kasebut nduweni sesambungan paradigmatik lan sintagmatik. Jinis sesambungan paradigmatik ing panliten iki ana 4 yaiku hipernim, kohipernim, hiponim, lan kohiponim. Saliyane iku sesambungan paradigmatik uga nduweni sipat netep lan ora netep. Adhedhasar jinis sesambungan paradigmatik,

bisa kanggo dhasar nggoleki tetembungan sajrone telung pepanthane totohan adu pitik kasebut kang asipat netep lan ora netep. Tetembungan sing ora bisa disubtitusekake lan mung ana utawa digunakake ing salah siji titisiyaga, titilaksana, utawa titipurna kalebu sipat netep. Dene tetembungan kang bisa disubstitusi ing sakabehe telung pepanthane totohan adu pitik diarani sipat ora netep. Dadi, tetembungan kang asipat netep ora bisa nyulihi tetembungan liya, dene tetembungan kang ora netep bisa nyulihi tetembungan saka bidhang liyane. Andharan sipat netep lan ora netep kasebut salaras karo panemune Oka lan Suparno (1994:81).

Tetembungan kang asipat netep sajrone titisiyaga ana 64 tetembungan. Tetembungan-tetembungan kasebut kasebar ana ing perangan-perangan adicrane titisiyaga yaiku milih jinis pitik, ngopeni pitik, jinis penyakit, njajal, njamoni. Banjur tetembungan kang asipat netep sajrone titilaksana ana 46 tetembungan. Tetembungan-tetembungane manggon ing perangan-perangan nggolek dina, totohan tarunge pitik. Tetembungan kang asipat netep sajrone titipurna ora ana amarga kalebu distribusi.

Saka rong pepanthan titisiyaga lan titi laksana nduweni drajat bebedan sing padha yaiku 75% . Dadi cacah tetembungan ing totohan adu pitik kang asipat netep sajrone sesambungan paradigmatik ana 110 tetembungan. Tetembungan kang asipat netep uga ora bisa ditemokake ing sakabehe jinis totohan kewan liyane, nanging among ana ing perangane totohan adu pitik.

Saliyane sipat netep, sesambungan paradigmatik tetembungan ing totohan adu pitik uga ana sipat ora netep. Cacah tetembungan ing peprincene saben perangan yaiku ana 79 tetembungan. Tetembungan kang asipat ora netep iki kasebar ing bidhang totohan lan sanjabane bidhang totohan kanthi drajat pepadhan sing ora padha. Tetembungan kang nduweni sipat ora netep minangka dhasar nemtokakae distributif tetembungan.

Sabanjure sesambungan sintagmatik tetembungan ing totohan adu pitik nduweni sipat enkapsulatif lan dhistributif. Tetembungan kang asipat enkapsulatif kang salaras karo panemune Lyons (1977:262) yaiku tetembungan kang ora bisa disubstitusi. Sajrone sesambungan paradigmatik kalebu sipat kang netep, amarga tetembungane ora bisa didistribusekake lan ora bisa nyulihi tetembungan liya. Tetembungan kang asipat dhistributif yaiku tetembungan-tetembungan kang bisa disubstitusi. Sajrone sesambungan paradigmatik, tetembungan kang bisa disubstitusi yaiku tetembungan kang asipat ora netep, amarga tetembungane bisa didistribusekake lan bisa nyulihi tetembungan liya. Andharan kasebut cundhuk karo panemune Oka lan Suparno (1994:81). Saengga sajrone sesambungan sintagmatik cacah tetembungan kang asipat enkapsulatif

padha karo cacah tetembungan kang asipat netep ing telung pepanthane totohan adu pitik sajrone sesambungan paradigmatik. Semono uga cacah tetembungan kang asipat dhistributif sajrone sesambungan sintagmatik padha karo cacah tetembungan kang asipat ora netep sajrone sesambungan paradigmatik.

Panliten kang nduweni sesambungan karo upacara adat Jawa wis tau diandharake Utami (2013) upacara adate yaiku upacara panggih penganten. Upacara panggih penganten anggone nliti ngenani jinise sipat sesambungan paradigmatik ing set lan jinise sipat sesambungan sintagmatik ing kolokasi. Set sajrone upacara panggih penganten diandharake adhedhasar platarane, jalaran plataran kasebut mujudake wilayahe teges tembung kang nduweni komponen makna. Mula andharan kasebut adhedhasar titilaksana, ubarampe, sarta piranti kang digunakake sajrone sajrone upacara panggih penganten. Saliyane iku konsep ngenani set uga sesambungan karo hiponim, hipernim, lan kohipernim. Dene anggone njlentrehake kolokasi kang nuduhake sipat sesambungan sintagmatik nggunakake struktur batin yaiku kanthi tataran ukara. Mula bisa weruhi bedane panliten iki karo panlitene Utami. Banjur anane panliten tetembungan sajrone totohan adu pitik adhedhasar pakaryane utawa tembung kriyane lan tembung aran kang manggon ing telung pepanthane totohan adu pitik iki supaya panliten-panlitene basa mligine tetembungan sajrone bidhang sistem kaperacayan subbidhang upacara adat sub-subbidhang upacara adat luwih maneka warna.

Panliten iki uga bisa ditandhingake karo panlitene Desiani (2016). Temane panliten iki memper karo temane Desiani yaiku sesambungan paradigmatik lan sintagmatik, nanging topike sing beda. Saliyane iku Desiani mung ngandharake rong jinis sesambungan paradigmatik yaiku hiponim lan hipernim. Mula saka kuwi panliten iki njangkepi panlitene Desiani kanthi ngandharake patang jinise sesambungan paradigmatik yaiku hiponim, kohiponim, hipernim, lan kohipernim.

Diskusi panliten

Adhedhasar dhiskusi ing ndhuwur bisa didudut yen tetembungan sajrone bidhang sistem tumindak durjanane manungsa subbidhang totohan sub-subbidhang totohan kewan jinise totohan adu pitik mligine ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung nduweni sesambungan paradigmatik lan sintagmatik. Jinise sesambungan paradigmatik tetembungan sajrone bidhang sistem tumindak durjana subbidhang totohan sub-subbidhang totohan kewan jinis totohan adu pitik ana 4, yaiku hipernim, kohipernim, hiponim, lan kohiponim. Lumantar konsep jinis sesambungan paradigmatik bisa dingerteni sipate tetembungan kang netep lan ora netep. Sabanjure jinise sesambungan sintagmatik tetembungan

sajrone bidhang tumindak durjana subbidhang totohan sub-subbidhang totohan kewan jinis totohan adu pitik ana 2, yaiku enkapsulatif lan dhistributif. Sipat enkapsulatif adhedhasar sipate netepe tetembungan sajrone sesambungan paradhigmatik, dene tetembungan kang asipat dhistributif adhedhasar sipate ora netepe sajrone sesambungan paradhigmatik.

PANUTUP

Isine bab V iki kaperang dadi loro, yaiku (1) dudutan lan (2) pamrayoga. Andharan luwih cethane ing ngisor iki.

Dudutan

Panliten ngenani tetembungan sajrone totohan adu pitik nuduhake anane tetembungan kang nduweni sesambungan paradhigmatik lan sintagmatik. Adhedhasar sesambungan iku mula bisa dicethakne yen tetembungane kalebu jinis leksikologi semantik. Tetembungan-tetembungane diklompokake adhedhasar telung pepanthane totohan adu pitik yaiku titisiyaga, titilaksana, lan titipurna.

Tetembungan sajrone totohan adu pitik kabeh cacahane ana 188 tetembungan kang diklompokake miturut sipat sesambungan paradhigmatik lan sintagmatike. Sadurunge digoleki sipat sesambungan paradhigmatike luwih dhisik digoleki jinise sesambungan paradhigmatike yaiku hiponim, kohiponim, hipernim, lan kohipernim. Sajrone totohan adu pitik ana tetembungan asli lan ora asli adhedhasar sipat netep lan ora netep sajrone sesambungan paradhigmatik.

Tetembungan kang asipat netep sajrone titisiyaga ana 64 tetembungan, saengga tetembungan kang asipat netep iku kalebu tetembungan kang asli sajrone totohan adu pitik. Banjur tetembungan kang asipat netep sajrone titilaksana ana 46 tetembungan, uga kalebu tetembungan asli kang ana ing totohan adu pitik. Ora ana tetembungan kang asipat netep sajrone titipurna., ateges uga ora ana tetembungan asli sajrone totohan adu pitik ing pepanthan titipurnane. Saengga sajrone totohan adu pitik nduweni 110 tetembungan kang asli kang kasebar ing rong pepanthane totohan adu pitik. Dene sajrone totohan adu pitik nduweni 78 tetembungan kang ora asli adhedhasar sipat ora netepe totohan adu pitik sajrone sesambungan paradhigmatik kang uga kasebar ing telung pepanthane totohan adu pitik.

Pamrayoga

Panliten iki durung bisa njupuk sumbere teka ngendi ing tetembungan sing ora asli, sengaja ora ditliti amarga ngrasa pegu. Mula ing pangajab ana panliti sing bisa njinggleng ing bab-bab iku. Prelu panliten sing mligi ngenani asal-usule tetembungan sajrone totohan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung kang adhedhasar semantik leksikal mligine sesambungan paradhigmatik lan sintagmatik. Saliyane iku panliten iki uga mung nliiti bab tetembungan sajrone totohan adu pitik ing Kecamatan Kauman Kabupaten Tulungagung. Mula diajab ing panliten sabanjure ana sing bisa nliiti tetembungan totohan adu pitik sakabupaten Tulungagung lan nliiti tetembungan ing bbidhang totohan liyane, supaya tetembungan ing bidhang totohan bisa mlebu ing kamus basa Jawa.

KAPUSTAKAN

- Adipitoyo, Sugeng. 2013. *Valensi Sintaksis Bahasa Jawa*. Surabaya: Citra Wacana.
- Aminuddin. 1998. *Semantik Pengantar Studi Tentang Makna*. Bandung: CV. Sinar Baru.
- _____. 2008. *Semantik Pengantar Studi Tentang Makna*. Bandung: Sinar Baru Algesindo Offset.
- Chaer, Abdul. 1994. *LINGUISTIK UMUM*. Jakarta: RINEKA CIPTA.
- _____. 1995. *PENGANTAR SEMANTIK BAHASA INDONESIA*. Jakarta: RINEKA CIPTA.
- _____. 2002. *Pengantar Semantik Bahasa Indonesia*. Jakarta: RINEKA CIPTA.
- _____. 2007. *Linguistik Umum*. Jakarta: RINEKA CIPTA.
- _____. 2007. *Leksikologi & Leksikografi Indonesia*. Jakarta: Asdi Mahasatya.
- _____. 2009. *Pengantar Semantik Bahasa Indonesia*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Chamidah, Nurul. 2015. "Set lan Kolokasi ngenani Cacade Awak". Skripsi ora diterbitake. Surabaya: JPBSD FBS Unesa.
- Cruse, D. Alan. 2004. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Desiani, Novi. 2016. "Sesambungan Paradhigmatik lan Sintagmatike Leksikon ing Dolanan". Skripsi ora diterbitake. Surabaya: JPBSD FBS Unesa.
- Djasudharma, Fatimah. 1993. *Semantik 1: Pengantar ke Arah Ilmu Makna*. Bandung: ERESKO.
- _____. 1999. *Semantik 1: Pengantar ke Arah Ilmu Makna*. Bandung: Rafika Aditama.
- _____. 2013. *Semantik 2: Pemahaman Ilmu Makna*. Bandung: Rafika Aditama.

- Ginanjjar, Bakdal dkk. 2013. *Dimensi dan Komponen Makna Medan Leksikal Verba Bahasa Indonesia yang Berciri (+Tindakan +Kepala +Manusia)*. *TransLing Journal: Translation and Linguistics*, 1, No 1, 65-75.
- Geoffreg, Leech. 1993. *Prinsip-prinsip Pragmatik*. Jakarta: Universitas Indonesia.
- Gudai, Darmansyah. 1989. *Semantik Beberapa Topik Utama*. Jakarta: Depdikbud.
- Geertz, Clifford. 2000. *Tafsir kebudayaan*. Yogyakarta: Penerbit Kanius.
- Koentjaraningrat. 1981. *Sejarah Antropologi*. Jakarta: Bulan Bintang.
- _____. 1984. *Kebudayaan Jawa*. Jakarta: PN Balaiustaka.
- Kridalaksana, Harimurti dan Bambang Kaswanti Purwo. "Linguistik Indonesia". *Masyarakat Linguistik Indonesia tahun 4 No. 7 Juli 1986*.
- Kridalaksana, Harimurti. 2008. *Kamus Linguistik*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- Lyons, John. 1995. *Pengantar Teori Linguistik di Indonesia oleh I. Soetikno dari Introduction to Theoretical Linguistics*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- _____. 1997. *Semantics: Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mahsun. 2014. *Metode Penelitian Bahasa: Tahapan Strategi Metode dan Tehniknya*. Jakarta: Raja Grafindo Persada.
- atthews, P. H. 1997. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. New York: Oxford University Press.
- Mu'afida, Nurul. 2016. "Sesambungan Paradigmatik lan Sintagmatike Leksikon ing Basa Jawa kang Ateges Tumindak". Skripsi ora diterbitake.
- Oka, I. G. N dan Suparno. 1994. *Linguistik Umum*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Parera, Jos Daniel. 1988. *SINTAKSIS*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- _____. 1991. *Sintaksis Edisi Kedua*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- _____. 2004. *Teori Semantik Edisi Kedua*. Jakarta: Erlangga.
- _____. 2009. *Dasar-Dasar Analisis Sintaksis*. Jakarta: Gelora Aksara Pratama.
- Pateda, Mansoer. 2001. *Semantik Leksikal Edisi Kedua*. Jakarta: Rineka Cipta.
- _____. 2010. *Semantik Leksikal*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Rahyono, F. X. 2011. *Studi Makna*. Jakarta: Penaku.
- Samsuri. 1994. *Analisis Bahasa: Memahami Bahasa Secara Ilmiah*. Jakarta: Erlangga.
- Saussure, Ferdinand de. 1998. *Pengantar Linguistik Umum* Terjemahan Rahayu S. Hidayat. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Sudaryanto. 1991. *Tata Bahasa Baku*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.
- _____. 2015. *Metode dan Teknik Analisis Bahasa: Pengantar Penelitian Wahana Kebudayaan secara Linguistik*. Yogyakarta: Sanata Dharma University Press.
- Ullman, Stephen. 1997. (dadopsi oleh Sumarsono). *Pengantar Semantik*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Wulandari, Badriyah. 2016. *Telaah Kehiponiman Verba Mencuri dalam Bahasa Indonesia*. *Jurnal Ilmiah Edukasi & Sosial*, 07,5-12.